

CROATICA CHRISTIANA PERIODICA

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOGA BOGOSLOVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

God. XLV.

Zagreb, 2021.

Broj 88

rasprave i prilozi

UDK [272-523.42:272-9] (497.583Kaštela)“1276/2020”(091)
272-532.4(497.583Kaštela)“12/20”(091)
<https://doi.org/10.53745/ccp.45.88.1>

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 30. listopada 2020.

Prihvaćeno za objavljivanje: 26. travnja 2021.

DIMENZIJE DUGOGA TRAJANJA CRKVE SV. IVANA NA BIRNJU U KAŠTEL LUKŠIĆU (1276. – 2020.)

Mladenko DOMAZET

Filozofski fakultet u Splitu
Poljička cesta 35, 21 000 Split
mdomazet@ffst.hr

Biranj kao lokalitet na brdu Kozjak iznad Kaštela ima prapovijesne i antičke slojeve, no rad je ponajprije usmjeren na crkvu sv. Ivana Krstitelja, koja egzistira kroz različita povijesna razdoblja. Prvi njezin poznati spomen nailazimo u notarskom spisu trogirске općine iz 1276. godine. Samim time, crkva je utemeljena kao beneficij i po tome ključu uzdržavala se stoljećima, a potomci osnivača beneficija među sobom uredovno su birali klerika/upravitelja sve do njegova ukinuća 1806. godine. Uz crkvu sv. Ivana Krstitelja također je osnovana Bratovština sv. Ivana Krstitelja, koja se prvi put navodi u vizitaciji biskupa Jordana Paxa iz 1641. godine. Prva crkva sv. Ivana Krstitelja sagrađena je u romaničkom slogu krajem 12. ili početkom 13. stoljeća, da bi potom bila obnovljena 1444. godine, zadržavši apsidu prvotne crkve na koju je dograđen kasnogotički dio i na posljetku novovjekovno produženje 1888. godine. Zapravo, štovanje sv. Ivana Krstitelja na tom prostoru traje u kontinuitetu od srednjeg vijeka do naših dana, ono se očituje neprekinutim hodočašćima i održavanjem tog sakralnog objekta na brdu Kozjak kroz različita povijesna razdoblja.

KLJUČNE RIJEČI: crkva sv. Ivana Krstitelja, Biranj, Kozjak, Kaštel Lukšić, Gradina, beneficij sv. Ivana.

Uvod

Kozjak, odnosno njegov dio pod nazivom Biranj (631 m) sa svojim gradinskim ostatcima imao je strateško značenje još u prapovijesti. Na njemu su podignuti trostruki bedemi, a građevni poduhvat s obzirom na opseg branjene površine nedvojbeno je uključivao veću i organiziranu društvenu zajednicu. Samim time, Gradina je mogla poslužiti dijelom za naseobinu ili za sklanjanje stoke. Najstarija kronološka odrednica temeljem dosadašnjih arheoloških nalaza na Birnju datira iz petog tisućljeća prije Krista. Usporedno s time, arheološka iskapanja na Birnju otkrila su niz grobnih gomila i kasnoantičkih grobova koja potvrđuju egzistiranje naseobina na tom dijelu Kozjaka kao i rimske cisterne s unutarnje strane bedema do kasnoantičkog utvrđenja.¹ Vrh Birnja također se dovodi u vezu sa štovanjem poganskog božanstva Peruna. Međutim, njegovom kristijanizacijom preživjeli su toponimi kao i dio pučkih svečanosti paljenja krijesova sve do konca 20. stoljeća. S druge strane, izgradnjom crkve sv. Ivana Krstitelja na Birnju sačuvan je kontinuitet egzistiranja crkve od srednjeg vijeka do naših dana, što uključuje razne pobožnosti i običaje stanovništva u svetkovanju toga sveca kroz različita povijesna razdoblja.²

1. Crkva sv. Ivana na Birnju

Prvi poznati spomen crkve sv. Ivana Krstitelja na Birnju sačuvan je u notarskom spisu trogirske općine iz 1276. godine, u kojem se navodi da je crkva utemeljena kao beneficij. Odnosno, pravo patronata nad crkvom imali su ugledni pojedinci iz potkozjačkog sela Ostrog, sagrađivši je vlastitim financijskim sredstvima i donirajući joj dvanaest zemalja s jedne i druge strane Kozjaka, stvorivši time posjed beneficija od čijih se prihoda dugoročno uzdržavao *nadarbenik* sv. Ivana na Birnju. Shodno tomu, utemeljitelji preuzimaju skrbništvo nad crkvom i njezinim održavanjem kao i povlasticu biranja klerika/upravitelja beneficija.

Samim time patronatsko pravo smatrali su svojom dragocjenom baštinom, koje se prenosilo na vlastito potomstvo kroz duga povijesna razdoblja, odnosno većinom glasova birali su upravitelja iz svog društvenog i tradicijskog miljea.³ Naravno, zajednička skrb za crkvu

¹ Prva arheološka iskapanja započeo je Tonči Burić 2006. godine sa sondom na vanjskom bedemu, druga i treća arheološka kampanja (2010. i 2012.) nastavljena je također istraživanjem »vanjskog niza bedema na Njivicama«. Ivan ŠUTA, *Prapovijest Kozjaka*, Kaštela, 2016., 11, str. 32–37. Kozjak s jedne strane zatvara plodno Kaštelansko polje, a sa sjeverne krški prostor Zagore, prvi put naziv Kozjak se javlja »krajem 14. stoljeća u reambulaciji dobara splitskog nadbiskupa Andrije Benzija iz Gualda«. Vedrana DELONGA, »Posvetni latinski natpisi na crkvi sv. Ivana od Birnja«, *Archaeologia Adriatica*, god. 4, br. 1, Zadar, 2010. (dalje: V. DELONGA, »Posvetni latinski natpisi«), str. 283.

² Tonči BURIC, »Perunovo brdo (monte Borun) – prilog poznavanju poganske slavenske toponimije u Kaštelima«, *Starohrvatska prosvjeta*, br. 38, Split, 2011., str. 61–65.

³ Osnivačka isprava tog beneficija nije sačuvana, odnosno, do naših dana nije pronađena niti u izvorniku niti u prijepisu. Samim time nisu nam poznati ni toponimi zemalja koje su pripadale beneficiju sv. Ivana na Birnju. Vjeko OMAŠIĆ, *Kaštela od prapovijesti do početka XX. stoljeća*, sv. I, Kaštela, 2001. (dalje: V. OMAŠIĆ, *Kaštela od prapovijesti I.*), str. 97–98; Vjekoslav BEDALOV, »Patronatsko pravo osnivača nadarja Župe sv. Mihovila i Martina i njihovih potomaka (ius patronat)«, *Kaštelanski zbornik*, br. 11, Kaštela, 2015., str. 135–151; Vjekoslav BEDALOV, »Župa sv. Mihovila i Martina (Kambelovac i Gomilica) prema zbirci isprava kanonskog procesa vođenog od 1601. do 1604. godine«, *Kaštelanski zbornik*, br. 13, Kaštela, 2019.,

sv. Ivana Krstitelja na Birnju jačala je njihovo kolektivno pamćenje i svijest o povezanosti *juspatrona* za koje se uvriježio skupni naziv *didići*.⁴

Pored toga, potomci utemeljitelja redovito su se okupljali na svetkovinu Glavosjeka sv. Ivana Krstitelja, kada ih je upravitelj beneficija ujedno častio godišnjim ručkom, koji se nazivao *didiščina*. No, broj potomaka s biračkim pravom progresivno je rastao s obzirom da je pravo biranja upravitelja (kojeg izvori još nazivaju *juspatron*, *pleban*, *nadarbenik* ili *rektor*) jednako preneseno na muške i ženske potomke.⁵ Zapravo se po tome ključu upravitelj birao sljedećih 530 godina, tj. od prvog poznatog spomena beneficija iz notarskog spisa 1276. godine do njegova ukidanja za francuske uprave 1806. godine.⁶

Crkva sv. Ivana Krstitelja na brdu Kozjak (631 m) s prepoznatljivom kamenom liticom nazvanom »Kruna« (Arhiv Muzeja grada Kaštela – MGK)

U kasnijim razdobljima doći će do više kandidata klerika (iz redova *juspatrona/didića*) u postupku biranja upravitelja svetišta sv. Ivana na Birnju. Primjerice 1680. godine natjecalo se pet kandidata: don Ivan Hrelja Vuletin, don Vicko Vuletin, don Ivan Kraljević Pražinov,

str. 51–65. S tim radovima dobivamo dragocjeni analogni uvid u egzistiranje susjednog beneficija u Kaštel Kambelovcu.

⁴ Vjeko OMAŠIĆ, *Topografija Kaštelanskog polja*, Split, 1978., str. 131. Autor navodi kako su se ostroški posjedi nalazili i na sjevernoj strani Kozjaka u Vučivici, odnosno na području Zagore.

⁵ V. DELONGA, »Posvetni latinski natpisi«, str. 283. Vizitacija Augustina Valiera iz 1579. godine navodi kako »rektor crkve i nadarja jest Ivan Mancinus (...) ima obvezu celebrirati misu na blagdan mučeništva sv. Ivana Krstitelja i pripremiti toga dana objed«. Frane BEGO, »Valierova Vizitacija u Kaštelima«, *Kaštelanski zbornik*, br. 3, Kaštela, 1993. (dalje: F. BEGO, »Valierova Vizitacija u Kaštelima«), str. 65.

⁶ V. OMAŠIĆ, *Kaštela od prapovijesti I*, str. 97. Beneficij sa svojim posjedima nazivao se Biranjščina. Crkva sv. Ivana na Birnju »duga je 16,90 m, dok je u novovjekovnom dijelu široka 7 m, a u srednjovjekovnom 5,10 m. Ostatci prvotnog svetišta razgovijetni su u skromno sačuvanim, ali indikativnim ostatcima apside na začelju objekta. Ona je obla, raspona oko 1,97 m, temeljena na živoj stijeni i zidana od grubo oklesana kamena lomljenca i spojnicama široko zaglađenih žbukom na izvanjskom zidu. (...) Pokrivena je kamenim pločama, u tradicijskom duhu primorskoga graditeljstva, sлагanim u uzdužnim nizovima koji tvore usku polukružnu strehu«, V. DELONGA, »Posvetni latinski natpisi«, str. 284–285.

don Petar Škrabalov i don Ivan Dobrić. Među njima je izabran don Ivan Hrelja Vuletin, koji je ostao upravitelj beneficija sve do smrti, odnosno do 1718. godine. U Kaštel Lukšiću glasovalo je 117 birača, u Kaštel Starome 100 birača, u Kaštel Novome 122 birača, u Kaštel Štafiliću 62 birača i u Nehaju 22 birača (ukupno 423 birača), što ujedno ilustrira rasprostranjenost potomaka nekadašnjih utemeljitelja beneficija. Zanimljiv je podatak kako među biračima nailazimo na članove plemićkih obitelji Cega i Rotondo, koje su biračko pravo očito dobili ženidbenim vezama.⁷ S druge pak strane u Kaštel Lukšiću beneficij sv. Ivana odražavao je slobodarski duh *didića* na koji obitelj Vitturi nije imala nikakva upliva, kao u slučaju stare i nove župne crkve u novoosnovanom naselju uz obalu, nad kojima su Vitturijevi zadržali patronat.⁸ Međutim, pravo na izbor upravitelja beneficija sv. Ivana od Birnja u drugoj polovici 17. stoljeća počelo se ograničavati isključivo na *juspatrone* trogirskih kaštela.⁹

Upravitelj se po svemu sudeći birao doživotno (kao što je bio slučaj kod don Ivana Hrelje Vuletina) ili dok je mogao obavljati svoju obvezu prema beneficiju. Zasigurno je bio prakticiran obred inauguracije u crkvi sv. Ivana na Birnju, nakon što je upravitelj izabran od većine *juspatrona*. No, indikativan je slučaj višegodišnje upražnjenosti mjesta upravitelja beneficija sv. Ivana Krstitelja od 1718. do 1726. godine, zapravo izbor upravitelja trebao se obaviti još u srpnju 1718. godine, ali, zbog zahtjeva glavarara Kaštel Lukšića i Kaštel Staroga tražila se odgoda do povratka pedeset ljudi s pravom glasa koji su bili odsutni u okviru mletačkih pješaka i konjaničkih pukovnija u Albaniji. Takve okolnosti oko izbora upravitelja mogle su biti posljedica međusobnog neslaganja i razmimoilaženjima među *juspatronima* oko izbora upravitelja.¹⁰

Romanička crkva sv. Ivana na Birnju vjerojatno je izgrađena koncem 12. ili prvih desetljeća 13. stoljeća, i to u vremenskom rasponu između crkvenog sabora u Splitu 1185. godine na kojem su definirane granice Splitske nadbiskupije i 1226. godine kada je razoreno naselje Ostrog od strane Splićana i Trogirana. Uostalom, takve referentne točke pokazuju kronološke orijentire i za druge kaštelanske beneficije, koje su osnovane neposredno nakon održavanja navedenog crkvenog sabora u Splitu, primjerice Gospe Stomorije 1189. godine ili sv. Marte 1197. godine.¹¹ Zapravo, otežavajuća situacija nastaje 1226. godine. S obzirom na to da je to potkozjačko naselje spaljeno, od toga razaranja nije pošteđena ni crkva kao ni groblje, koje su osvajači raskopali prema navođenju Tome Arhiđakona.¹² U takvim okolnostima teško bi se pojedinci iz Ostroga odlučili na osnivanje beneficija,

⁷ V. OMAŠIĆ, *Kaštela od prapovijesti I*, str. 285–286.

⁸ *Isto*. Godine 1897. (4. VIII.) izbila je pobuna Lukšićana usmjerena protiv obitelji Vitturi kada su seljaci skinuli klepece sa zvona i time onemogućili brcanje prigodom sprovoda Nine Vitturi. Bartul MATIJACA, »Lukšićka stogodišnja kronika 1790. – 1910.«, *Dva stoljeća obrazovanja školstva i kulture u Lukšiću i Kaštelima*, Neven BUČAN (ur.), Kaštel Lukšić, 1985., str. 224–225.

⁹ *Isto*, str. 208.

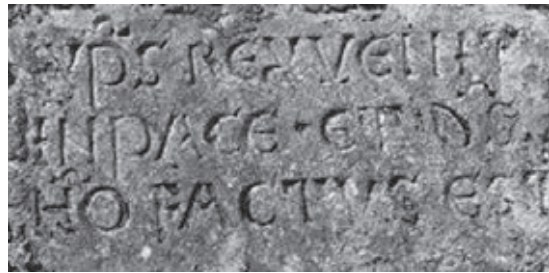
¹⁰ Nadbiskupski arhiv Split (dalje: NAS), *Vizitacija Antuna Kačića*, T br. 32, list 130 (prijevod don Frane Bege). V. OMAŠIĆ, *Kaštela od prapovijesti I*, str. 210.

¹¹ V. DELONGA, »Posvetni latinski natpisi«, str. 287–288.

¹² Toma ARHIĐAKON, *Kronika*, Split, 1977., str. 94–96. Arhiđakon ističe kako su uhvatili »sve neprijatelje, sa ženama i sinovima«, kako su grabili »sve što je bilo njihovo«, naposljetku i crkvu sv. Lovre »za koju su se hvatali da su utemeljitelji, rušeći na zemlju, iskopaju grobove izbacujući napolje kosti njihovih pređa, rasijano ih pobacaju po polju, da ne bi nikada isticali nikakvo pravo nad onim selom (Ostrogom)«.

uostalom, već prvi spomen iz 1276. godine za Marka Draganova govori da je jedan od potomaka utemeljitelja beneficija sv. Ivana na Birnju, a što može upućivati na drugu ili treću generaciju od njegova utemeljenja.¹³

Godine 1444. crkva sv. Ivana je obnovljena. Tijekom tog građevinskog poduhvata sačuvana je apsida prvotne romaničke crkve na koju je uklopljena kasnogotička građevina duga 5,90 m i široka 5,10 m.¹⁴ Na uglove crkve sv. Ivana (u odnosu na strane svijeta) postavljena su četiri istovjetna natpisa »HRISTOS REX VENIT IN PACE ET DEUS HOMO FACTUS EST« (Krist Kralj došao je u miru i Bog je postao čovjek, a koji su mogli biti inspirirani zazivima zagovorne molitve protiv nevremena i oluje. Uostalom, vizitacije već u 17. stoljeću također navode tradiciju održavanja blagoslova polja kod crkve sv. Ivana od Birnja.¹⁵

Najstariji dijelovi crkve sv. Ivana Krstitelja na Birnju, romanička apsida s kraja 12. ili početka 13. stoljeća i kasnogotičko proširenje iz 15. stoljeća. Desno, jedan od četiriju sadržajno istovjetnih natpisa »HRISTOS REX VENIT IN PACE ET DEUS HOMO FACTUS EST« s crkve sv. Ivana Krstitelja, koji su postavljeni na njezine uglove prilikom obnove 1444. godine. (photo: MGK)

¹³ V. DELONGA, »Posvetni latinski natpisi«, str. 286–288. »U hrvatskoj historiografiji Ostrog je poznat kao selo i srednjovjekovna utvrda (castrum), koja je pripadala slobodnoj seoskoj općini kojom su upravljali starohrvatski plemenitaši didići. Bila je važno naselje na dijelu starohrvatske kliške županije, od Trogira do Solina, ali je u 13. stoljeću postao sastavni dio trogirskog komunalnog teritorija. Splitska nadbiskupija je polagala prava na njegov teritorij i zato je bio predmet dugotrajnog sporenja između Splita i Trogira. Splitski su 1226. godine nastojali spriječiti mogućnost evoluiranja seoske zajednice prema naselju tipa kaštela i povelili pravi rat za Ostrog. Te godine selo je osvojeno i zapaljeno, a crkva i utvrda porušene. Otpor didića konačno je prestao u 14. stoljeću, presudom kralja Ludovik I. iz 1362. godine, kada selo dolazi u posjed trogirске komune.«

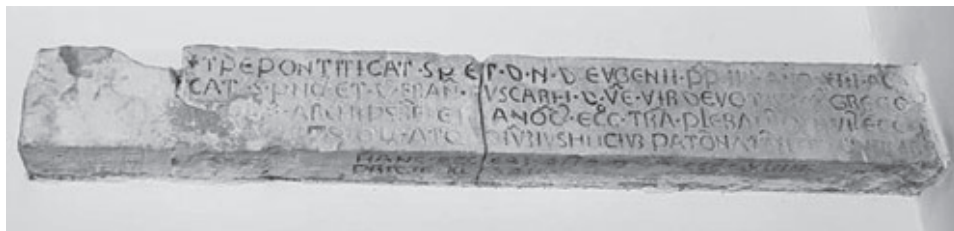
¹⁴ Isto, str. 291.

¹⁵ Identične epigrafske natpise na latinskom jeziku nailazimo na europskom svjetovnom i crkvenom graditeljstvu kao zagovor protiv zemljotresa, grmljavine, gromova i prirodnih katastrofa, primjerice, u Genovi na svjetioniku (iz 16. st.) ili na trgu Piazza San Marco u tornju sa satom iz 15. stoljeća. Marisa UBERTI – Riccardo SCOTTI, »Il Sator di Todi e le sue implicazioni magico-christiane«, dostupno online URL: <http://www.duepassinelmistero.com/satortodi.htm> (zadnje posjećeno 2. rujna 2020.).

Obnova crkve sv. Ivana istaknuta je u natpisu koji se nalazio na pročelju kasnogotičke crkve. Natpis potječe iz vremena dok je Ostrog egzistiralo kao naselje, tj. dok je stanovništvo još uvijek živjelo podno Kozjaka. Iz natpisa iščitavamo da su potomci osnivača beneficija (zajedno s plebanom, odnosno vrlo pobožnim Grgurom, kako ga se poblizhe opisuje u tekstu) obnovili crkvu sv. Ivana 1444. godine »kao zavjet za spas svoje duše i duše svojih bližnjih, kao i svih ostalih koji nad tom crkvom imaju juspatronat« i tom prigodom na pročelje crkve postavili sljedeći donatorski natpis na latinskom jeziku:

»+ *T(em)p(or)e Pontificat(us) . S(anctissimi) . P(atris) . et . D(omini) . N(ostri) . D(omini) . Eugenii . P(a)p(ae) . quarti . an(n)o . decimo tercio . ac . Du(cat)us) . S(erenissimi) . P(ri)nc(ip)is) . et . Domini . Fran(cisci) . Fuscari . In(c)l(it)us) . D(ucis) . Ve(netiarum) . Vir Devotissim(us) . Grego(r)ius/ [N]icolai . Archip(re)sb(ite)r . et [C]ano(ni)c(us) Ecc(lesiae) . Tra(guriensis) . Pleban(us)que hui(us) Ecc(lesiae) . p(ro)34 [Anima] sua et suo(rum) . atque O(mn)ium Iush(abe)ncium Pat(r)onat(us) . Fecit . Redificare/ hanc . Eccle(s)iam . an(n)o . D(omini) . m(illesim)o quadringentesimo . quadragesimo quarto . pridie k(a)l(endas) maii«.*

»U vrijeme pontifikata Presvetog Oca i našega gospodara Pape Eugena IV., u XIII. godini njegova upravljanja, i u doba presvijetlog vladara gospodina Frane Foscarija, slavnog mletačkog dužda, vrlo pobožni Grgur Nikolin, nadsvećenik i kanonik trogirске Crkve i pleban ove crkve, za svoju dušu i svojih (sc. najbližih), i svih onih koji imaju juspatronat, dao je iznova sagraditi ovu crkvu godine Gospodnje 1444., dne 30. travnja.«¹⁶

Natpis o obnovi crkve iz 1444. godine, koji se nalazio na pročelju kasnogotičke crkve sv. Ivana na Birnju (photo: MGK)

Međutim, iste 1444. godina (10. XI.) odigrala se bitka na Varni u kojoj su Osmanlije teško porazile kršćanske vojne snage. Devet godina nakon bitke kod Varne osvojen je Carigrad 1453. godine, a deset godina poslije 1463. pala je Bosna i naposljetku osam godina kasnije Osmanlije prvi put provaljuju u Kaštelansko polje 1471. godine.¹⁷ Novonastala

¹⁶ V. DELONGA, »Posvetni latinski natpisi«, str. 290–291. Autorica ujedno problematizira latinsku transkripciju natpisa iz 1881. g. od strane (?) Čipina iz Kaštel Lukšića, koji je bio »terenski suradnik M. Glavinića, tadašnjeg ravnatelja Arheološkog muzeja u Splitu i urednika glasila *Bullettino di archeologia e storia dalmata*. Samim time, Delonga ukazuje na dodatak koji donosi Čipin (»Tertio nonas maji plebi aperta fuit«), a koji nije sastavni dio natpisa nadvratnika smatrajući da je riječ o »rimskom epigrafskom spoliju koji se nalazio visoko na vratnom portalu, u vrhu dovratnika gotičke crkve. (...) Danas na tom ulomku samo raspoznajemo: TE/ MA/ RT/ FVI«.

¹⁷ Zef MIRDITA, »Sudjelovanje vojske Hrvatskoga Kraljevstva u Bitci naroda kod Varne«, *Povijesni prilozi*, br. 13, Zagreb, 1994., str. 19–22. V. OMAŠIĆ, *Kaštela od prapovijesti I*, str. 151–152.

situacija dovodi do napuštanja nezaštićenih potkozjačkih naselja, stoga mletačke vlasti 1476. godine odobravaju izdavanje prve dozvole Koriolanu Čipiku za gradnju kaštela na obali uz koji potom podiže utvrđeno naselje. Neposredno nakon toga procesi napuštanja starih naselja na padinama Kozjaka postaju nezaustavljivi, pa tako i za stanovnike Ostroga. Već je 1482. godine Mihovil Rušinić zatražio dozvolu za podizanje kaštela, a pet godina poslije i braća Jerolim i Nikola Vitturi.¹⁸ Dakle, formirana su nova naselja uz obalu u koje se preselilo potkozjačko stanovništvo, time protuosmanlijski ratovi postaju ustaljena svakodnevica, a tijekom 16. stoljeća više puta Osmanlije napadaju i pljačkaju kaštelanska naselja na obali. Naposljetku je završetkom Ciparskog rata utvrđena granica za to područje prema Osmanlijama, i to od Trećanice prema grebenu Kozjaka i potom se nastavlja uglavnom sljemenom brda do Crljenih stijena, gdje se spuštala na istočnu granicu Kaštel Sućurca. Crkva sv. Ivana ostala je na mletačkom teritoriju, ali uz neposrednu granicu s Osmanlijama.¹⁹

U takvim okolnostima 1579. godine crkvu sv. Ivana na Birnju vizitirao je Augustin Valier. Ona je imala oštećen krov i vrata, što je bio odraz tadašnjih ratnih prilika, jer se crkva našla na samoj granici. Iz te vizitacije također je razvidno da beneficij i dalje egzistira, unatoč preseljenju stanovništva iz srednjovjekovnog Ostroga u novoutvrđeno naselje na obali. Odnosno, na svetkovinu Glavosjeka ustaljeno se služila sveta misa na Kozjaku i poslije na brdu priređivala okrepa hranom po starom običaju za potomke nekadašnjih osnivača beneficija, neovisno o tome što se crkva sv. Ivana na Birnju našla u neposrednoj blizini granice i sve učestalijih sukoba, pljačkanja, paleži i otmica od strane Osmanlija. Uostalom, na crkvi su još uvijek sačuvana dva otvora koja su služila za puškarnice, što upućuje na činjenicu da se ona mogla koristiti i za obranu u slučaju napada Osmanlija. U tome razdoblju u crkvi sv. Ivana Krstitelja na Birnju vizitator je zatekao glavni oltar sa svečevom slikom, a za služenje svete mise liturgijske predmete donosilo se iz župne crkve.²⁰

Sačuvana puškarnica na kasnogotičkom dijelu crkve sv. Ivana Krstitelja na Birnju (photo: M. Domazet)

¹⁸ *Isto*, str. 157–158, 163–168. Preseljenje potkozjačkog stanovništva iz Ostroga u novoizgrađeno naselje uz kaštel Vitturi po svemu sudeći dovršeno je 1537. godine, kada je napravljen ključ seoskih vrata.

¹⁹ V. OMAŠIĆ, *Kaštela od prapovijesti I*, str. 177, 216.

²⁰ F. BEGO, »Valierova vizitacija u Kaštelima«, str. 65.

No, biskup Jordan Pax već u vizitaciji od 22. V. 1631. godine navodi kako u crkvi sv. Ivana na Birnju nema nikakve ikone, niti ikakva drugog ukrasa te da je krov crkve na mnogim mjestima probijen i kako se vrata ne mogu zatvoriti.²¹ U sljedećoj vizitaciji obavljenoj 2. svibnja 1641. godine trogirski biskup Jordan Pax s oružanom pratnjom popeo se na Kozjak vizitirati crkvu sv. Ivana Krstitelja, čiji je beneficij tada na godišnjoj razini ubirao 100 dukata od vlastitih zemalja. Iste godine prvi put se spominje djelovanje Bratovštine sv. Ivana Krstitelja od Birnja, koja se uz *juspatrone* također brinula o samoj crkvi. Njima biskup nalaže postavljanje većeg kamena na oltarnoj menzi te nabavku križa i svijećnjaka. Na koncu biskup je obavio blagoslov polja te izmolio velike litanije »moleći pomoć Božju da se uzdrže plodovi kako vinograda, tako maslina i ostalih stabala, da bi došli do zrelosti«²². No, dugoročno razdoblje ratova s Osmanlijama tijekom 16. i 17. stoljeća nije dopuštao temeljitiju obnovu crkve sv. Ivana Krstitelja, stoga je biskup Antun Kačić 1726. godine zatiče »skoro porušenu« kako zbog njezine starosti tako i zbog učestalih udara gromova u crkvu.²³ Šezdesetih godina 18. stoljeća popravljani su zidovi i krov crkve na Birnju za vrijeme plebana don Luke Čaletića. Također je sagrađen zid »oko šimatorija koji je zaštitio vjernike od strmoglavljenja«. U crkvi je zamijenjen stari oltar s novim drvenim pozlaćenim oltarom na kojem se nalazila slika sv. Ivana. Međutim, nemamo saznanja je li riječ o novoj ili staroj slici koja je samo inkorporirana u novi oltar s pozlaćenim okvirom.²⁴

Smrću plebana Luke Čaletića godine 1802. održani su izbori za upravitelja beneficija sv. Ivana na Birnju na kojim su se natjecali don Ivan Relja Vuletin, don Ivan Arambašin i don Ivan Perat. Međutim, birači iz Kaštel Lukšića povukli su ranije iskazane glasove za don Ivana Perata, time se nekoliko godina otezalo s izborom novog *plebana*.²⁵

No, uspostavom francuske uprave 1806. godine ukinut je beneficij, a potom 1811. godine i Bratovština sv. Ivana Krstitelja na Birnju, koji su dotada skrbili za istoimenu crkvu na Kozjaku. Samim time posljednji upravitelj beneficija don Ivan Vuletin suprotstavio se njegovu ukidanju zbog čega je morao pobjeći na Maltu da ne doživi sudbinu župnika don

²¹ NAS, *Vizitacija Jordana Paxa* 1. V. 1640. g., 22. V. 1631. g., T br. 10, list 66. Dakle, neposredno prije izbijanja Kandijskog rata naglašava siromaštvo stanovništva, koje ne mogu nabaviti ni »najpotrebnije stvari za opremu oltara, popravak crkvenog ruha ili kakvu drugu potrebitinu«.

²² NAS, *Vizitacija Jordana Paxa* 2. V. 1641. g., T br. 10, list 152 (prijevod don Frane Bege). Po svemu sudeći bratovština je iste 1641. godine i utemeljena jer se ne navodi u prethodnim vizitacijama Jordana Paxa 4. XI. 1629., 22. V. 1631., 7. VI. 1639. i 1. V. 1640. g., NAS, T br. 10.

²³ NAS, *Vizitacija Antuna Kačića* 7. XI. 1726., T br. 32, list 130 (prijevod don Frane Bege). Biskup Antun Kačić došao je na Biranj »jašući na konju, u pratnji kanonika Ivana Kalebote, kancelara don Marka Perojevića i don Ivana Katalinića«.

²⁴ NAS, *Vizitacija Didaka Manole* 28. VII. 1760. g., T br. 47, list 339 (prijevod don Frane Bege).

²⁵ Vjeko OMAŠIĆ, *Kaštela od prapovijesti do početka XX. stoljeća*, sv. II, Kaštela, 2001. (dalje: V. OMAŠIĆ, *Kaštela od prapovijesti II*), str. 625–627. Lukšićani su povukli svoje glasove na molbu prokuratora Kaštel Novoga, s obzirom na to da su juspatroni iz tog naselja »na prošlim izborima glasovali za don Luku Čaletića«. Don Luka Čaletić (1723. – 1802.), župnik u rodnom Kaštel Lukšiću od 1747. do 1781. godine, surađivao je s Radošem Micheli-Vitturijem na osnivanju Agrarne akademije u Kaštel Lukšiću 1788. g. Autor je više članaka o poljoprivredi objavljivao u *Nuovo giornale d'Italia* ili *Sopra le patate o sieno pomi di terra*, uzgajao je određene poljoprivredne kulture i davao savjete kaštelanskim težacima. Don Ivan Arambašin (1768. – 1817.), rodom iz Kaštel Novoga. Don Ivan Perat (1821. – 1821.), rodom iz Kaštel Staroga. Frane BEGO, *Svećenici Kaštela (XV.–XXI. stoljeće)*, Kaštela, 2003. (dalje: F. BEGO, *Svećenici Kaštela*), str. 160–161, 174, 193, 213.

Frane Puljasa iz Kaštel Staroga, koji je strijeljan zbog svojih protufrancuskih stavova.²⁶ Posjedi ukinutog beneficija tijekom novog vijeka s vremenom su se povećali na dvadeset zemalja, od prvotnih dvanaest s kojima su ga obdarili utemeljitelji u srednjem vijeku.²⁷ Isti posjed beneficija sv. Ivana na Birnju francuska je uprava davala pod zakup javnim natječajem, od čijih je novčanih prihoda uzdržavala učitelja u početnoj školi (*scuola normale*), otvorenoj 1808. godine u Kaštel Lukšiću.²⁸

Ukidanje Bratovštine sv. Ivana Krstitelja obavljeno je na temelju carskog dekreta, ponajprije održan je sastanak 2. studenoga 1811. godine između povjerenika za državna dobra Petra Dupegrona i predsjednika bratovštine Michiela Mićeljevića. Time je utvrđeno stanje blagajne te bratovštine s приходima od 94 lire i 14 solda te rashoda od 119 lira i 15 solda. Potom su popisani predmeti inventara Bratovštine sv. Ivana Krstitelja, a župnik don Jerolim Marislavić obvezao se čuvati sve navedene predmete.²⁹

S obzirom na to da je ukinut beneficij i Bratovština sv. Ivana od Birnja za francuske uprave, *Crkvinarstvo* Kaštel Lukšića preuzelo je inicijativu za nabavku kipa sv. Ivana Krstitelja, čije je postavljanje u crkvu na Birnju svečano proslavljeno 24. lipnja 1887. godine, kada je »više od tisuću Lukšićana i drugih vjernika« pristiglo na Kozjak. Nakon toga osnovan je odbor od dvanaest ljudi za proširenje crkve sv. Ivana na Birnju. Radovi su započeli u srpnju 1887., a dovršeni u travnju 1888. godine. Tim građevinskim zahvatom crkva je proširena prema zapadu (u dužini 9,75 m, i širini 7 m). Donatorski natpis o obnovi, koji je najprije stajao na pročelju kasnogotičke crkve, premješten je u unutrašnjost crkve i time okrenut prema vjernicima. Također su premještena i dva natpisa »*HRISTOS REX VENIT IN PACE ET DEUS HOMO FACTUS EST*« s pročelja na novovjekovno produljenje crkve, što dovoljno govori o respektu prema tim natpisima s obzirom na to da evociraju povijesnost same crkve i njenu obnovu u 15. stoljeću.

Međutim župnik Kaštel Lukšića don Ivan Matijaca, ujedno i predsjednik Odbora za proširenje crkve sv. Ivana Krstitelja na Birnju, umro je u kolovozu 1887. godine. Župom je

²⁶ Don Ivan Vuletin (1759. – 1836. g.), rodom iz Kaštel Novoga. Fra Frane Puljas (1767. – 1810.), rodom iz Kaštel Staroga kratko je obnašao župničku službu u rodnoj župi od 1. I. 1807. do 20. XI. 1809. godine, kada je bio uhapšen zbog protufrancuskih stavova, potom osuđen i strijeljan 1810. godine u Šibeniku. F. BEGO, *Svećenici Kaštela*, str. 194, 228.

²⁷ Mladenko DOMAZET – Josip LASIĆ, »Mikrohistorija – kaštelska naselja u vrtlogu promjena i suprotstavljanja francuskoj upravi«, *Dalmacija za francuske uprave (1806. – 1813.)*, Marko TROGRLIĆ – Josip VRANDEČIĆ (ur.), Split, 2011., str. 397–398. Prihodi od ukinutog beneficija sv. Ivana Krstitelja na Birnju iznosili su 3070 venecijanskih lira.

²⁸ V. OMAŠIĆ, *Kaštela od prapovijesti II*, str. 604, 625. Učitelj u početnoj školi u Kaštel Lukšiću bio je don Petar Zaneta iz Kaštel Novoga, za kojeg je tadašnji glavar mjesta naveo kako je kao učitelj »radišan i točan u obavljanju svoje dužnosti«. Zakup prihoda beneficija 1810. godine iznosili su 755 franaka. Pred sami kraj mletačke vlasti Radoš Micheli Vitturi kupio je zemlju »Klepanuša« u Vučivici s time da je bio obavezan davati desetinu žita sa iste zemlje beneficiju sv. Ivana od Birnja.

²⁹ Prijevod spisa datiranog 2. XI. 1811. (korištena fotokopija dokumenta, spisi Bratovštine sv. Ivana na Birnju). Među inventarom Bratovštine navodi se: drveni oltar oslikan raznim bojama (u lošem stanju), drveni kapitel na dva stupa, slika Gospe grčkog slikarstva s srebrnim plaštem, dvije srebrene, pozlaćene krune, 15 srebrnih pozlaćenih zvjezdica, svileni pokrivač, dvije srebrene pozlaćene krune, jedna na glavi sv. Ivana, a druga na glavi sv. Jerolima, jedna srebrna svjetiljka, tri oltarne table, osam mjedjenih svijećnjaka, jedan stolnjak, jedan oltarni, mjedeni križ s raspehom od istog materijala, dva svilena jastuka i drugo. Don Jerolim Marislavić navodi se u matičnim knjigama župe kao župni vikar 1811. godine. F. BEGO, *Svećenici Kaštela*, str. 177.

nakon njega privremeno upravljao dominikanac o. Anđelo Marija Miškov od 14. rujna 1887. do 13. prosinca 1888. godine. Tijekom prvih mjeseci župnikovanja don Mate Biočića dovršeno je u travnju 1888. godine proširenje crkve sv. Ivana Krstitelja na Birnju i ujedno postavljena spomen-ploča na njezino pročelje, sljedećeg sadržaja:

»Lukšićani - Ovu crkvu iz temelja gradeć
Trudom novcem svojim - Sv. Ivanu
Krstitelju Odvitniku - Pokroviteljem iste
- Nadvojvodu Karlu Stipanu - sa suprugom
Mariom Terezijom - U selu
sritno prisutna - Da svoja
patriotička čuvstva zasvidoče -
Jednoglasno izabraše G. G. MDCCCLXXXVIII«.³⁰

Dinamika prikupljanja sredstava za proširenje crkve imala je dobar odaziv među mještanima. *Narod* izvještava kako je u samo dva dana prikupljeno 600 forinti.³¹ Naime, brojni su pojedinci donirali za crkvu sv. Ivana Krstitelja na Birnju pa tako i Srećko Karaman iz Splita, koji je imao veći posjed u Kaštelima. Ukupni troškovi planiranih građevinskih radova iznosili su 1500 kruna, a najveći dio radova obavljen je besplatno od strane lukšićkih težaka. Indikativno je da se nisu odazvala braća Šime i Rade Vitturi, koja su inače polagala pravo patronata nad župnom crkvom u Kaštel Lukšiću. Stoga nije slučajno istaknuto u natpisu kako su Lukšićani crkvu sv. Ivana Krstitelja na Birnju gradili svojim trudom i novcem. Uz navođenje nadvojvode Stjepana i supruge nadvojvotkinje Marije Terezije u spomen-natpisu, koji su tada boravili u Kaštel Lukšiću kao gosti kod Antuna Mlikotina.³²

³⁰ *Narodni list*, br. 52, 4. srpnja 1888., str. 3. Don Ivan Matijaca (1823. – 1887.), zaređen za svećenika 1850. godine, župnik Kaštel Lukšića od 1858. do svoje smrti 1887., pokazivao je posebnu sklonost prema kaštelanskim težacima, narodnjački orijentiran tijekom preporodnih zbivanja, iako je u početku imao podršku obitelji Micheli Vitturi zauzimao se protiv patronata te obitelji nad župnom crkvom. Zaslužan za izradu velikog mramornog oltara i popločenje prezbiterija, uređenje kora i nabavku orgulja u župnoj crkvi, kao i nadogradnju zvonika. Don Mate Biočić, župnik Kaštel Lukšića od 14. I. 1888. do 16. X. 1897. godine. F. BEGO, *Svećenici Kaštela*, str. 163, 178.

³¹ Crkva je proširena u razdoblju velike konjunktura kada su se kaštelanska vina plasirala po visokim cijenama na vanjska tržišta, što je olakšalo i prikupljanje financijskih sredstava.

³² V. OMAŠIĆ, *Kaštela od prapovijesti II*, str. 908–909. Spomen-ploča o proširenju te crkve 1888. godine je uklonjena, nije poznato je li neposredno nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije ili tijekom Drugog svjetskog rata i poraća. Na fotografijama iz 1951. godine evidentno je udubljenje na kojem je stajala prvotno ta ploča. Antun Mlikotin, trgovac iz Kaštel Lukšića, predstavljao je frakciju unutar Narodne stranke, koja se suprotstavljala dotadašnjem dugogodišnjem načelniku dr. Josipu Omašiću. Međutim, 1903. godine trgovačka tvrtka Mlikotina došla je pod stečaj a »njegova kuća prodana na javnoj dražbi«, pod teretom takvih okolnosti sljedeće godine on je počinio suicid.

Pročelje novo proširenog dijela crkve sv. Ivana Krstitelja na Birnju na kojem se još uvijek vidjelo mjesto iznad ulaznih vrata, gdje je prvotno stajala spomen-ploča iz 1888. godine (photo: 1951. g., vl. S. Viculin)

Slojevi crkve sv. Ivana Krstitelja na Birnju s romaničkom apsidom, kasnogotičkim dijelom u sredini i novovjekovnim proširenjem (photo: MGK)

Crkva se u trideset pet dana »sazidala i pokrila«, piše *Narod*, s time da se pržinu i vodu iz sela donosilo, a kamen vadilo iz neposrednog okruženja.³³ Blagoslov novoproširenog dijela crkve obavio je o. Anđelo Marija Miškov 24. lipnja 1888. godine. U propovijedi koju je nazvao »Kuća Božja« posebno je naglasio svetost mjesta i prikladnost ljudskog ponašanja. Odnosno, navodi propovjednik, »sam ulazak u crkvu treba početi dostojanstveno, i to sa znakom križa, prethodno uzevši blagoslovljenu vodu, iskazivanjem počasti Presvetomu sakramentu kleknuvši na koljena i daljnjom molitvom u tišini«³⁴. Taj dan ujedno je najsvečanije proslavljen. Već uoči svetkovine sv. Ivana zapaljeno je na brdu dvadeset šest svitnjaka, a tijekom večeri »cijelu noć narod je hitio u planinu, pak u šest sati jutrom svi smo bili na okupu (preko 2000 ljudi). Svakome se na licu neopisivo veselje čita«.³⁵

U sedam sati ujutro započeo je svečani blagoslov proširenog dijela crkve, nastavljeno uz slavljenje zvona i pucanje maškula. Nazočnima se također obratio i načelnik općine Sebastijan Cambi, a mjesni učitelj s dječjim zborom otpjevao je Carevku i potom je otkrivena spomen-ploča na kojoj je istaknuto pokroviteljstvo nadvojvode Stjepana Habsburškog nad crkvom sv. Ivana Krstitelja na Birnju.³⁶

Međutim, po starom običaju »iza svetog obreda« narod je ostajao na brdu blagovati »uz rujno vino i pečenu kozletinu«, a zalaskom sunca, piše *Narodni list*, »podjismo opet pomolit se našem svetcu, pa uz veselo pjevanje i puškanje vratimo se zadovoljni svojim kućama«³⁷. Također valja napomenuti da je na svetkovinu sv. Ivana Krstitelja na Birnju dolazilo »malove celo stanovništvo ovog Kaštela (Lukšića) i mnoštvo naroda iz drugih Kaštela i Zagore«. Zanimljiv je slučaj iz 1892. godine kada je svetkovina padala na petak, zbog čega je načelnik općine dr. Josip Omašić tražio od biskupa Filipa Nakića da se taj dan župa Kaštel Lukšić oslobodi posta, odnosno navodi kako »bi bilo teško postnim jelom nahraniti onoliku čeljad zbog udaljenosti od mjesta i zbog neprikladnosti zgotovljenja takovih jela, jer u brdu jedino praktično posudje jest jednostavni ražanj«.³⁸ Ali, biskup ipak nije dopustio oprost od nemrsa, smatrajući da bi taj oprost bio »na sablazan toga bogobojažnog puka«³⁹.

Papa Lav XIII. bulom 1895. godine udijelio je oprost svim vjernicima koji će pohoditi crkvu sv. Ivana Krstitelja na Birnju na svečeve svetkovine »Porodjenja« i »Glavosika« te na uskrsni i duhovski ponedjeljak. Uz uvjet, da se tih dana pokaju u sakramentu ispovijedi,

³³ *Narod*, br. 28, 17. travnja 1888., str. 3.

³⁴ Zvonko DŽANKIĆ, *Anđeo Marija Miškov, vjerski i nacionalni preporoditelj hrvatskoga puka (1848. – 1922.)*, doktorska disertacija obranjena na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, Zagreb, 2011., str. 14, 50, 117–121. Dominikanac Anđeo Marija Miškov, rodom iz Zlarina, doktor teologije, »spisatelj i kulturni djelatnik«, neumorni misionar i propovjednik održao 301 pučku misiju po župama. Tako je od 29. V. do 6. VI. 1880. godine držao pučke misije u Kaštel Lukšiću, a posljednjeg dana misija zabilježen je dolazak mons. Marka Kalodere, splitskog biskupa.

³⁵ *Narod*, br. 54, 27. srpnja 1888., str. 3; *Narodni list*, br. 52, 4. srpnja 1888., str. 3.

³⁶ *Narod*, br. 54, 27. srpnja 1888.; V. OMAŠIĆ, *Kaštela od prapovijesti II*, str. 909–910.

³⁷ *Narodni list*, br. 52, 4. srpnja 1888., str. 3.

³⁸ Župni arhiv Kaštel Lukšića (dalje: ŽAKL), Pismo načelnika općine K. Lukšić, dr. Josipa Omašića u kojem traži da se Župni ured obrati biskupu i traži dopuštenje da se može mrsiti u petak na dan sv. Ivana Krstitelja, kut. br. 18 (1892. – 1895. g.).

³⁹ ŽAKL, Dopis biskupa Filipa Nakića 20. VI. 1892. g., br. 1542, kut. br. 18 (1892. – 1895. g.).

pričeste i mole »za Slogu Kršćanskih vladara, iskorjenuće psosti i krivovirstva i za uzveličanje Svete Matere Crkve«⁴⁰.

Godine 1912. podignut je novi oltar u crkvi sv. Ivana Krstitelja na Birnju, čije su proporcije gornjeg dijela usklađene prema ranije nabavljenom svečevu kipu. Oltar je iste godine i blagoslovljen.⁴¹

Tijekom 1934. godine javila se inicijativa za obnovom Bratovštine sv. Ivana Krstitelja. Međutim, na sastavljena pravila Biskupski ordinarijat dao je svoje primjedbe jer da nije bilo navedeno tko je duhovnik Bratovštine, uz to kako se u Bratovštinu mogao učlaniti svaki rimokatolik s navršениh 14 godina. Ordinarijat upozorava kako nije »određeno kakovo mora biti njegovo vjersko i moralno ponašanje i praktični kršćanski život«, te upozorava da pravilnik ne propisuje što s onima koji svoje dužnosti ne izvršavaju. Nadalje, čl. 16 propisuje da se svaki bratim mora pričestiti na »Glavosjek sv. Ivana« ali ne navodi što ako za Uskrs ne pristupi na pričest ili »ne pohađa redovito Sv. Misu u svetačne dane«. Nadalje, ordinarijat upozorava »kada umre bratim, ima pravo da ga naslijediti svaki muškarac... ali ako je on poznat kao razvratnik, komunist itd. Što onda? Nadalje, treba odrediti tko prima u Bratovštinu, da li Uprava sa župnikom«.⁴²

Naposljedku, Biskupski ordinarijat odobrio je Pravila za Bratovštinu sv. Ivana (14. I. 1935. godine pod br. 3174/34),⁴³ a 27. siječnja održana je konstituirajuća skupština Bratovštine na kojoj je izabrana uprava Bratovštine sv. Ivana, i to za predsjednika župni upravitelj don Frane Ivasović, za potpredsjednika Ivan Mateljan pok. Antuna, za tajnika Bože Mateljan Ivanova, za blagajnika Ivan Martinović pok. Antona i za odbornika Ivan Martinović, koje je naknadno biskup potvrdio.⁴⁴ Članovi Bratovštine sv. Ivana bili su ujedno i u određenom broju i članovi raspuštenog glazbenog društva »Biranj«, no nije im bilo dopušteno da nastupaju na Birnju na svetkovinu sv. Ivana i za procesije.⁴⁵

Sredinom tridesetih godina 20. stoljeća sve su očitije napetosti i sukobljavanja između stanovnika Radošića i Vučevice s onima iz Kaštel Lukšića. Tijekom tih zbivanja župnik don Petar Grgantov obratio se »Ministarstvu unutrašnji djela« 10. lipnja 1936. godine navodeći višestruku štetu stanovnika Radošića i Vučevice iza Kozjaka, i to na području koje pripada općini Lukšić kao i privatnim posjednicima. No, Zagorci tih sela od sredine tridesetih godina 20. stoljeća sve češće zalaze u to područje nanoseći štetu, tako da sijeku drva,

⁴⁰ ŽAKL, Spis 4. IX. 1895., br. 70, kut. br. 18 (1892. – 1895. g.).

⁴¹ ŽAKL, Spis 13. V. 1912., kut. br. 44.

⁴² ŽAKL, Spis Biskupskog Ordinarijata 8. V. 1934., br. 1265/34. Pravilnici Bratovštine Gospe Stomorije u K. Novome i Gospe Uznesene na nebo u K. Lukšiću poslužile su kao osnova na temelju koje se izradio Pravilnik Bratovštine sv. Ivana, Župni arhiv Kaštel Lukšića, kutija br. 27 (1933./1937. g.). Pravilnik Bratovštine sv. Ivana Krstitelja na Birnju nismo u dosadašnjoj fazi istraživanja uspjeli pronaći, kako u Župnom arhivu Kaštel Lukšića, tako i u Nadbiskupskom arhivu u Splitu. Povodom obnove rada Bratovštine na proćelje crkve postavljena je mala kamena pločica s natpisom: »NA DAN USTANOVE BRATOVŠTINA SV. IVANA KRST. 27. I. 1935. OVAJ SPOMEN POSTAVI«.

⁴³ ŽAKL, Spis Biskupskog Ordinarijata 20. I. 1935., kutija br. 27 (1933./1937. g.).

⁴⁴ ŽAKL, Spis Biskupskog Ordinarijata 30. I. 1935., br. 306/35, kutija br. 27 (1933./1937. g.). Don Frane Ivasović (1885. – 1963.), rodom iz Kaštel Staroga, počasni trogirski kanonik, autor povijesne knjige *Kaštel Stari*, župnik Kaštel Lukšića od siječnja 1926. do prosinca 1936. godine. F. BEGO, *Svećenici Kaštela*, str. 180. M. Matijaca, »Lukšićani u službi oltara«, *Pet stoljeća župe 1482. – 1982.*, Kaštel Lukšić, 1982., str. 146.

⁴⁵ ŽAKL, Spis Sreskog načelstva 2. II. 1935., Spis Biskupskog Ordinarijata 4. II. 1935., br. 356/35, kutija br. 27 (1933./1937. g.).

puštaju stoku, pale šumu... Temeljem toga, sukobi među njima postajali su sve učestaliji, ali, i brutalniji korištenjem vatrenog oružja. Godine 1936. uništene su borove sadnice (na tisuću ih se navodi) oko crkve sv. Ivana i po Dubravi, no iste godine spominju se i razbacani stolovi. Zbog tih događaja oružnici (žandari) često su patrolirali na tome području. Međutim, 2. lipnja 1936. godine na Duhove »po starom običaju od pamtivijeka« služilo je župnik svetu misu na Birnju i potom blagoslovio polje. No, kada su stigli, prethodno je blagoslovio crkvu, koja je bila »obeštećena« jer su žandari u njoj spavali i jeli, potom su djeca zvonila i pozivala na službu Božju. Tijekom tog zvonjenja na Birnju istodobno su zvonila zvona iz Radošića, a nastavilo se trubljenjem u rog, vikom i pucanjem iz pušaka s obližnjih Glavica (Glavica Vilaja i Rodinova Glavica). U takvim okolnostima župnik Grgantov tražio je od vjernika da se sklone u crkvu i počeo služiti svetu misu, veći broj hitaca iz »vojničkih pušaka« ujedno je bio usmjeren i na crkvu sv. Ivana na Birnju.

Slijedom takvih nemilih događaja sjeverni put nije bio siguran za povratak u selo, stoga se odlučilo župnika spustiti niz Kopanju. Župnik, opisujući tu dionicu spuštanja niz južnu liticu Kozjaka, navodi »ja sam po takovim krševitim predjelima morao bježati. (...) Što se pretrpjelo silazeći sa hridina i visina planine Biranj ne da se opisati. Samo ko vidi može prosuditi«. Predahnuli su tek podno litice na mjestu Fonji, gdje su se napili vode i potom vidjeli kako na konju vode ranjenog Antu Sunaru. Potom su župnika popeli na konja, ali se konj prestrašio i brzim galopom prošao ispod grane oraha koja je »ošinula« župnika u čelo i ranila mu trepavicu desnog oka, zbog čega ga oblije krv. U mjestu oružnici su ispitali don Petra što se dogodilo, zatim se saznalo da je jedna žena iz Zagore bila teško ranjena i jedan Zagorac u bedro, iako je župnik naveo da Lukšićani nisu ispalili nijedan metak, oni su ipak uhapšeni, a nijedan Zagorac. Župnik nezadovoljan takvom reakcijom žandara navodi: »Mali se lupeži višaju, a velikim se višaju križi na prsa.«⁴⁶

Zvono na drvenoj konstrukciji 1953. g., koje se koristilo i u ranijim razdobljima jer crkva sv. Ivana na Birnju nema preslicu za zvono (photo: 1951. g. MGK)

⁴⁶ ŽAKL, Spis Župnog ureda K. Lukšića upućen Visokom Kr. Ministarstvu Unutrašnjih Djela u Beogradu, 10. VI. 1936., br. 156. Potpisao ga je župnik don Petra Grgantov s Upravom Bratovštine sv. Ivana Krstitelja, kutija br. 27 (1933./1937. g.). Don Petar Grgantov (1868. – 1955. g.), rodom iz Kaštel Lukšića, zaređen je za svećenika 7. II. 1892. g., župnik Kaštel Lukšića od 1936. do 1938. godine. F. BEGO, *Svećenici Kaštela*, str. 162.

Biskup Frane
Franić sa župnikom
don Petrom
Katunarićem 24.
lipnja 1959. godine
u procesiji na
Birnju
(photo: MGK)

Procesija sv. Ivana na Birnju šezdesetih godina u zadnjem usponu prema crkvi
(photo: vl. S. Viculin)

Tijekom Drugog svjetskog rata, odnosno 1942. godine crkva na Birnju oštećena je talijanskim bombardiranjem, ali, već u poratnim godinama FNRJ-a crkva je 1951. godine obnovljena, s time da je cjelokupan materijal tijekom jedne noći prenesen na brdo.⁴⁷ Unatoč

⁴⁷ Joško BURIĆ – Neven BUĆAN, »Iz vjerskog i društvenog života Kaštel Lukšića«, *Pet stoljeća župe*, Kaštel Lukšić, 1982., str. 136. Radove u obnovi crkve financirali su iseljenici iz SAD-a rodom iz Kaštel Lukšića.

tomu što se tih godina Katolička crkva našla u progonu širokih razmjera od komunističkih vlasti, s paralelnom instrumentalizacijom straha među stanovništvom kao i činjenicom da se nadbiskup Stepinac nakon montiranog suđenja nalazio u zatvoru u Lepoglavi. Lukšićani u takvim okolnostima obnavljaju crkvu na Birnju, a sačuvane fotografije iz tih godina ponajbolje svjedoče o masovnom sudjelovanju vjerničkog puka u svetkovinama sv. Ivana Krstitelja.

Sljedeći značajni radovi na tom sakralnome objektu obavljani su devedesetih godina 20. stoljeća, kada je sredstva za njezinu obnovu oporučno ostavio fra Ivan Bužančić, paralelno s time u Dubravi u podnožju crkve na sjevernoj strani Kozjaka sagrađena je bratimska kuća te agregat za struju i uspinjača za podizanje materijala i drugih potrepština s Njivica.

Za obiteljskim stolom tridesetih godina na Birnju
(gore: photo vl. S. Viculin) i sedamdesetih godina 20. stoljeća
(dolje: photo: vl. L. Vuletin)

Za svetkovina sv. Ivana narod je nakon juturnjih svetih misa ostajao na brdu Kozjak sve do večernjih sati. Štoviše, tradicija blagovanja seže još od srednjovjekovnog beneficija, kada je njegov upravitelj častio objedom ostale *juspatrone*. Tijekom druge polovice 20.

stoljeća podignuti su brojni obiteljski stolovi za kojima su ukućani blagovali i ugošćivali svoje goste, dok se u popodnevним satima završavalo narodnim veseljem u Dubravi pretočenim u pjesmu, narodno kolo, nastup limene glazbe... I naposljetku, u popodnevним satima odlazeći kućama vjernici su pjevali: »Sveti Ivane, i jopet, i jopet ću ti doći.« Kada bi jedni prestali, drugi bi ponovo počinjali iznova. Posebice je to pjevanje bilo prilikom spuštanja s Birnja prema Njivici.⁴⁸

Vjernici okupljeni za svetkovine sv. Ivana Krstitelja na Birnju 24. lipnja 1951. godine nakon što je crkva ponovno obnovljena poslije stradanja u Drugom svjetskom ratu te desno 24. lipnja 2012. godine (photo: MGK)

Zaključak

Štovanje sv. Ivana Krstitelja na tom prostoru traje u kontinuitetu od srednjeg vijeka do naših dana. Ono se očitovalo neprekinutim hodočašćem i održavanjem liturgijskog slavlja na Birnju, blagoslovom polja, bezbrojnim učinjenim zavjetima, molitvama, sakramentima ispovjedi, zajedničkim blagovanjem i druženjem, paljenjem ivanjske vatre i pučkim veseljem, naposljetku i samim održavanjem ovog sakralnog objekta na brdu kroz različita povijesna razdoblja.

Zapravo crkva sv. Ivana Krstitelja najizravnije je povezana s potkozjačkim Ostrogom, tj. ishodištem današnjeg Kaštel Lukšića upravo kroz beneficij koji su utemeljili plemenitaši iz tog srednjovjekovnog naselja. Uzdržavanje sakralnog objekta na litici Kozjaka prenosili su na svoje potomke kao i biranje upravitelja beneficija kojeg su isključivo birali iz redova potomaka za koje se uvriježio naziv *didići*. Privrženost prema sv. Ivanu na Birnju nisu prekinuli ni Osmanlijski ratovi, kada se crkva naša na granici s mletačke strane teritorija, a stanovništvo Ostroga preselilo u novo naselje uz obalu, kao ni nakon ukidanja beneficija i bratovštine sv. Ivana Krstitelja za francuske uprave. Štoviše, različite generacije pridonijele su održavanju crkve, kako zbog čestih udara gromova tako i zbog ratova, stoga crkva održava tri prepoznatljiva građevinska sloja, od romaničke i kasnogotičke do no-

⁴⁸ Koncem devedesetih godina 20. stoljeća još uvijek se pjevalo »Sveti Ivane, i jopet, i jopet ću ti doći« odlazeći, odnosno spuštajući se prema Njivici, gdje su parkirali svoje traktore i automobile.

vovjekovne, koja ujedno sačinjavaju jedinstvenu sakralnu građevinu. Samim time crkva na Birnju predstavlja bogato naslijeđe kršćanskog identiteta, ujedno pokazuje da je riječ o župi dubokih povijesnih korijena. O toj svijesti današnjih Lukšićana dovoljno govori činjenica da je kamen temeljac za kapelicu Svih svetih na novom groblju u Boručama donesen upravo s Birnja.

SUMMARY

DIMENSIONS OF THE LONG DURATION IN THE CHURCH OF ST JOHN AT BIRANJ IN KAŠTEL LUKŠIĆ (1276 – 2020)

Church of St John the Baptist at Biranj was founded as medieval benefice. Namely, the first mention about it one can find in 1276 in a notarial record of Trogir commune. According to this document the patronage over the church belonged to certain prominent individuals from village Ostrog, since they have built this church with their money and above this bequeathed twelve possessions situated on both sides of the Kozjak mountain. Moreover, heirs of the founders maintained this sacral edifice at the Kozjak mountain, and among themselves have elected manager of the benefice of St John at Biranj, as well as they have gathered at holy masses and organized feasts in occasions of the St John day. Furthermore, in the following years next to the church of St John the Baptist, the confraternity of the same name was founded; the first mention of this confraternity is recorded in the visitations of bishop Jordan Pax in 1641.

In 1444 the church of St John was renovated, and during this renovation the original apse from the Romanesque period was preserved, though the entire edifice was renovated in the late Gothic style. On all four corners of the church of St John one can find four identical inscriptions »HRISTOS REX VENIT IN PACE ET DEUS HOMO FACTUS EST« (Christ the King came in peace and God became a man). This renovation is emphasized in the inscription that was originally placed on the front facade of the late Gothic church. Namely, in this inscription it is clearly stated that renovation was organized and completed by the heirs of the founders of the benefice, together with the parish priest (plebanus), that is noble Gregory as it is described in the inscription, in 1444 as »a vow for the salvation of their souls and the souls of their kin, as well as all others who have patronage over this church«.

By the end of the fifteenth and during the sixteenth century struggle against Ottoman Empire became everyday reality in this region, and with the ending of the War of Cyprus the church of St John at Biranj remained on the Venetian territory, but in the vicinity of the borderline with the Ottoman Empire. Due to this borderline position the church suffered multiple damages, but in spite this fact all the time church remained in function and mass was served each holiday of St John the Baptist, which was followed by, as it was usual, a feast for the heirs of former founders of the benefice. This borderline situation remained until the time of the War of Candia (1648).

Benefice and confraternity of the St John at Biranj were abolished during the French administration. Therefore, the administrative parish office («Crkovinarstvo») of Kaštel Lukšić began to take care about the church and consequently Crkovinarstvo governed its renovation in 1887 and 1888. They obtained a new statue of St John the Baptist and expanded the church towards west. When this renovation was completed, the church was blessed by Dominican abbot Anđelo Marija Miškov.

The fact that people from Kaštel Lukšić during the long-time span, that is from the medieval period up to the present days, have supported the church of St John the Baptist at Biranj, clearly reflects their permanent devotion and piety. Moreover, this is abundantly corroborated by various forms of piety and customs in honor of this saint, which includes pilgrimages, liturgical celebrations at Biranj, blessings of the field, sacraments of confession, celebrating Bonfire Night etc.

KEY WORDS: *church of St John the Baptist, Biranj, Kozjak, Kaštel Lukšić, Gradina, benefice of St John.*

